

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Якщо читач, який досі ніколи не стикався зі Сходом, візьме в руки переклад твору Мохаммеда Ходавенда Кадері, у нього виникне кілька питань: Чому твір називається «Книга папуги»? Чому він написаний перською мовою, хоча є шедевром літератури Індії? Доречні запитання!

У середньовічній Україні теж були освічені люди, які писали свої твори, наприклад, латинською мовою, бажаючи тим самим продемонструвати далеко не звичайному читачеві свою ерудицію. І пристрасний борець з католицизмом німець Ульріх фон Гуттен писав свої «Листи темних людей» латинською мовою. А поляк Теодор-Юзеф Конрад Коженювський, який творив під псевдонімом Джозеф Конрад, що досконало вивчив англійську мову (хоч до кінця життя розмовляв по-англійськи з акцентом) став класиком англійської літератури. Чому в незалежній Україні письменники Андрій Курков чи Юрій Рогоза пишуть російською мовою, а росіянин Василь Мартинов пише свої поезії українською? Таких «чому?» є дуже багато, і на всі ці запитання, зрозуміло, є чітка й однозначна відповідь.

Та повернемося до твору Мохаммеда Ходавенда Кадері «Книга папуги». Папуга — птах дивовижний, однак він не вмів писати та й говорить те, що його навчили, і ні слова більше. Але зовсім не так думали перси в середньовіччі. Як відомо, в Ірані немає папуг, які б жили на волі в природніх умовах, тому цього екзотичного птаха в Іран ввозили з Індії. Тримати такого птаха удома також могли далеко не всі перси, мешканці Ірану, а тому простий людина цієї країни вважав, що раз такий птах говорить людською мовою, то й говорить він осмислені речі. Переконайтеся в протилежному, зрозуміло, простий людина також не міг.

То звідки ж така дивна назва «Книга папуги»? Індія — одна із колисок людської цивілізації, з давніх-давен звідси виходили різні сюжети, які через Іран, через Сирію мандрували чи то в арабські країни, чи то в інші регіони Середземномор'я і там одержували друге життя в національних літературах різних народів, де ці сюжети вже сприймалися як свої, рідні. Ще в сасанідському Ірані існувало чимало літературних сюжетів, які прийшли з сусідньої Індії. Немало прийшло з Індії й цілих збірників оповідань розважально-дидактичного характеру, які були зв'язані одним обрамлюючим сюжетом. Таким був, наприклад, сюжет «Книги про Сіндбада»: наложниця, яка закохалася в сина царя

і навіть хотіла звабити царевича, зазнавши невдачі, розповідає цареві неймовірні історії, щоб помститися царевичу і водночас у такий спосіб знищити свідка своєї ганьби. Міністри намагаються перекопати царя в невинності царевича, розповідаючи різні історії, які доводять, що злом всього людства є жінки.

Врешті-решт міністри переконують царя, а хтиву та непорядну рабиню-наложницю не вбивають, а виганяють геть з країни.

Порівняльне літературознавство доводить, що дуже багато сюжетів індійського походження врешті-решт «осідали» десь у східних чи європейських літературах. Наприклад, вже ні для кого не є таємницею індійське походження арабського збірника «Тисяча й однієї ночі» чи «Декамерона» Боккаччо.

Одним з таких збірників є й цикл про папугу. Сюжет його відносно простий: у багатого купця народжується син. Коли син досягає повноліття, його одружують з молодого гарною дівчиною. Коли молодята вдосталь насолодилися один одним, молода жінка починає нудьгувати, і щоб розважити молоду дружину, купець купує їй пару папуг. Щоб випробувати вірність дружини, купець доручає і будинок, і дружину парі папуг та вирушає у подорож. Через якийсь час, випадково побачивши якогось княжича, молода дружина закохується в нього і не без «допомоги» звідниці збирається йти на побачення з ним. Щоб не допустити гріха, розумний папуга щоразу починає розповідати молодій жінці різні історії і робить це доти, доки не повертається чоловік легковажної жіночки.

Зрозуміло, що це індійський сюжет, який вперше з'явився в Індії і був написаний санскритом. Заголовок «Шукасапті» означає «Сімдесят оповідок папуги». Але чому «Книга папуги» та ще й перською мовою?

Як відомо, іслам виник в Аравії 622 року н.е. Ця релігія дуже швидко поширилася на півострові, а вже десь 632 року, після смерті Пророка Мохаммеда, почалася відома арабська експансія, яка тривала більш ніж сто років. І хоча за цей час араби пережили в своєму середовищі аж три громадянські війни, вони зуміли, користуючись тим, що дві тогочасні супердержави Іран та Візантія виснажили себе взаємними війнами, завоювати величезні території — від Китаю аж до Атлантичного океану, включаючи вестготську Іспанію та все північноафриканське побережжя. Не оминули араби й Індію, і вже на початку VIII сторіччя проникли в Сінд і спробували пограбувати Гуджаратське побережжя. Щоправда тут їм не пощастило: сили їх були надто малочисельні, вони завоювали деякі території в Сінді,

зокрема місто Мультан, однак на більше не спромоглися. Нав'язати Індії іслам також їм не вдалося.

Натомість Іран, Середню Азію та рівнинний Афганістан араби завоювали, хоч і не дуже легко, але їм вдалося ісламізувати ці території і підкорити їх своїй імперії-халіфатові. Приймавши іслам, жителі цих країн не засвоїли мови завойовників і невдовзі, років так через двісті, почали змагати до незалежності. Як не намагались арабські халіфи перешкодити цьому, до яких тільки способів вони не вдавалися, щоби нацькувати один на одного претендентів на панування в Ірані — всі спроби виявилися марними і невдовзі в Середній Азії та частині Ірану запанувала могутня династія Саманідів, яка до того ж стала першою іранською династією, що правила в іранській імперії. Саме в цій державі і за цієї династії зародилася ота персо-мусульманська культура, якій судилося з часом запанувати над Сходом мусульманського світу аж до наших днів, а перська мова стала другою мовою в світі ісламу.

Саманідську імперію дуже швидко розірвали навпіл тюрки Караханіди та тюрки Газневіди, а 1005 року загинув останній Саманід Мустансир. Син раба Себуктегіна Махмуд Газневід, який на руїнах Саманідської держави заснував свою імперію, дуже швидко зрозумів, що Караханідів йому не побороти, зате на схід від його володінь знаходиться багата Індія, в яку можна робити походи, посилаючись на священну війну за віру. З 1000-го по 1025 рік Махмуд Газневід здійснив аж 17 походів у цю багату країну. Він не просто грабував край, але й приєднав до своєї держави величезні індійські території, на які почало переселятися багато людей з Ірану, Середньої Азії та Афганістану. Етнічний склад переселенців був дуже строкатим — тут були і тюрки, і перси, і афганці, але всі вони були носіями персо-мусульманської культури, ісламу та перської мови.

Були в складі армії султана Махмуда й індузи: для того, щоб потрапити у військо цього «борця за віру» і брати участь в його походах, не потрібно було приймати мусульманство. Згадаймо, до речі, як в арабському війську, яке йшло поширювати іслам, було й християнське плем'я тагліб, що мало дві хоругви: одну із зображенням Діви Марії з Ісусом, а другу із зображенням святого Сергія. Історія повторюється. Тепер в Індію справді було принесено й іслам, і персо-мусульманську культуру, і навіть перську мову.

Династія Газневідів також виявилася недовговічною. Після битви під Данданаканом 1040 року, коли кіннота тюрків-сельджуків уцент розбила армію Газневідів, династії було завдано важкого удару —

сельджуки відібрали в неї всі іранські та частину середньоазійських володінь. Династія уціліла, однак перемістилася на ті індійські території, які султан Махмуд свого часу завоював і приєднав до своєї держави. Як і кожна східна династія, індійські Газневіди мали свій двір, своїх поетів і своє літературне коло. Офіційною та літературною мовою цього двору була перська, а столицею індійських Газневідів — Лагор, який називали «малою Газною». Індійські Газневіди також не були аж надто довговічними, Гурід Гіяс ед-Дін Мохаммед 1186 року ліквідував династію Газневідів. Запанувала династія Гуридів, один із останніх представників якої призначив у Лагорі свого намісника Кутб ед-Діна Айбека (1206-1210).

Полководці Гуридів вторглися в долину Гангу і зберегли за собою, крім цього, Пенджаб, Доаб та деякі території в Джамно-Гангській долині. За панування Гуридів почалося й утвердження ісламу в Індії. Старі індуські династії були вимушені зійти з історичної сцени, а на їх місці виникло кілька мусульманських султанатів.

Гуридський полководець Ілетмиш приєднав до своїх володінь Сінд і створив Делійський султанат — мусульманську державу, в якій культивувався персо-мусульманська культура і персомовна літературна традиція. Офіційною мовою цього султанату, зрозуміло, була перська. Делійський двір, незважаючи на швидку зміну окремих правителів, а то й цілих династій султанату, завжди був відомим центром культури та літератури, навколо якого гуртувалося чимало літераторів, зокрема, поетів. Монгольська навала та паніка, викликана нею, були причиною того, що в Північно-Західну Індію докотилася нова хвиля емігрантів із Середньої Азії та Ірану. Зі звичайними біженцями, які рятували своє життя, в Північно-Західну Індію прийшло багато персомовної творчої інтелігенції, серед якої було чимало живописців, архітекторів, поетів та літераторів, чий талант успішно реалізувався в Індії. Монголи, які страшним ураганом пронеслися по квітучих містах Ірану, Середньої Азії та Закавказзя, переслідуючи сина останнього хорезмшаха Мохаммеда Джелаль ед-Діна, який намагався чинити їм опір, 1221 року вторглися в Індію, пограбували Сінд та Пенджаб і 1222 року, так і не піймавши Джелаль ед-Діна, через Гіндукуш повернули назад. Ці степові завойовники справили на індусів та індуських мусульман гнітюче враження. Поет Амір Хосров Деглеві, який побував у полоні в монголів, описує їх так: «Вперті і люті в бою, вони прикривали свої воїстину сталеві тіла одежами з бавовняної тканини. Над їх полум'яними лицями здіймалися шапки з шерсті, і здавалося, що шерсть їх запалає від того вогню. Голови вони голили... Розріз їхніх очей нагадував дві

щілини в срібній посудині, а їхні очні яблука були подібні до кремінців, що лежать в тріщинах скель. Від них йшов сморід гірший, ніж від гниючих трупів, а голови їхні схилилися до пояса. Їхня шкіра була зім'ята і зморщена, подібно до сирої шкіри на литаврах. Ніздрі їх, здавалося, були розширені від щоки до щоки, а уста розтягнуті від одного кінця шапки до другого. Так, їх ніздрі схожі на покинуті могили або на багаття, заповнені смердючою водою... Своїми гидкими зубами вони пожирали свиней і собак... Вони пили воду із відхожих каналів та їли трави без жодного смаку».

Було ясно, що такі жорстокі та невибагливі вояки, як монголи, які вже раз побували в Індії, обов'язково повернуться сюди ще раз, що власне і сталося. У 1241 р. вони захопили Лагор, 1246 р. — Мультан. У 1299 та 1303 роках монголи безуспішно облягали Делі, плюндруючи околиці міста. Однак майже всі наскоки закінчувалися для них трагічно: вони або гинули в боях, або ж потрапляли в полон, де їх пізніше вбивали. Іноді їх брали у полон разом з жінками і дітьми та змушували прийняти іслам. Цих «нових мусульман» селили в місті, яке згодом почали називати Моголпур, тобто «місто монголів». Та монголи в Індії не прижилися, і як тільки «нові мусульмани» почали інтригувати та бунтувати, султан Ала ед-Дін Мохаммед-Шах Хільджі (1296-1316) наказав знищити всіх монголів у Делі та околицях, що й було виконано. Понад 30 тисяч «нових мусульман» загинуло. їхніх жінок і дітей продано в неволю. Останній раз монголи напали на Делійський султанат 1328 року за панування Гіяс ед-Діна Мохаммеда-Шаха II (1325-1351) і, пограбувавши всю долину від Лагора і Мультана до околиць Делі, безкарно повернулися назад¹.

Примара монгольської навали не тільки пригнала в Індію другу хвилю емігрантів із Середньої Азії, Ірану та Афганістану, а й зблизила індусів та мусульман. Правителі Делійського султанату розуміли, що вони самі та їхні мусульманські піддані були лише маленьким острівцем в індійському океані, а тому поводитися з індусами толерантно і ставилися до них прихильно. Зайвим буде пояснювати, що нащадки вихідців із Середньої Азії, Ірану та Афганістану, які вже народилися

---

¹ Звичайно, Індія потерпіла від монголів, в цьому немає жодного сумніву, але її втрати не йдуть в жодне порівняння з тими, яких зазнали Іран, Середня Азія, Закавказзя, Ірак та врешті-решт Русь. Цікаво, що в шкільних підручниках з історії Ірану на схематичній карті монгольської імперії іранські автори чомусь подають всю Індію, крім Цейлону. Навіщо це роблять іранські історики — важко сказати.

в Індії, вирости тут і жили її життям, проблемами, майже не знали своєї «історичної батьківщини». Вони з дитинства вважали себе мешканцями Індії, тільки, на відміну від індусів, мусульманської віри. Ці люди нерідко, крім офіційної перської мови, знали й по кілька місцевих мов та арабську. Наприклад, відомий вчений середньовіччя Абу Рейхан Біруні, який потрапив в Індію з військом Махмуда Газневіда, вивчив тут санскрит і, прочитавши не одну книжку цією мовою, написав по-арабськи свою капітальну працю, присвячену Індії.

А літератор Імад (ед-Дін?) ан-На'арі, який походив з давнього арабського роду, перебуваючи все життя в персомовному середовищі, написав перською мовою твір «Джавагір ассамар», що по-арабськи означає «Перлини нічних бесід». Цей твір був своєрідною літературною переробкою індійського збірника невідомого автора, написаного санскритом під назвою «Шукасаптаті», що означає «Сімдесят оповідок папуги». Збірник цей був надзвичайно популярний в Індії, тож не дивно, що персомовний літератор ан-На'арі вирішив створити власну персомовну версію цього твору.

До речі, поняття плагиату в нас і на Сході дещо різні. Запозичити чийсь сюжет і написати власний твір, який би за художніми якостями був кращий за першотвір, на Сході не вважається плагиатом. Для нас, європейців, це також не дивина: відомий англійський драматург Вільям Шекспір, наприклад, також брав за основу своїх драматичних творів чужі сюжети. Ан-На'арі, запозичуючи сюжети «з різних індійських книг», головню з «Шукасаптаті», переробив їх на свій лад.

Твір цей ан-На'арі написав для Делійського султана Ала ед-Діна Мохаммеда Хільджіта (1296 -1316) добірною перською мовою. Єдиний рукопис твору, який дійшов до нас, має біля 1200 сторінок.

Сам ан-На'арі походив з родини дабірів — професійних діловодів, а тому непогано знав і Коран, і арабську мову, і перську літературу. Досить крихка композиція твору та навмисне «понатикувані» «красивості», великий обсяг — все це врешті-решт стало причиною того, що твір, незважаючи на низку достоїнств, не здобув широкої популярності. Відомо, що твір ан-На'арі слугував джерелом для турецького літератора Абдулли Сари-ефенді, який написав своєрідне «зерцало» для османських принців. Пізніше твір ан-На'арі взагалі загубився. Іранський вчений Шамс ед-Дін Ал-е Ахмад у бібліотеці меджлісу (іранського парламенту в Тегерані) випадково відшукав поки що єдиний (!) рукописний список цього твору і 1973 р. видав його друком, ввівши твір у науковий обіг і заповнивши таку важливу для історії перської літератури прогалину.

Твір ан-На'арі не залишив байдужою освічену публіку Делійського султанату, однак у повітрі «зависла» ідея переробки версії ан-На'арі. До літератора Зії ед-Дін Нехшебі (помер 1350 р.) звернувся якийсь вельможа, імені якого письменник не називає, і, розкритикувавши твір ан-На'арі, запропонував тому написати власну версію. Нехшебі, який на той час вже був зрілим майстром слова, охоче відгукнувся на таку пропозицію і в 1330 році вже завершив твір, який назвав «Туті-наме», тобто «Книга папуги».

Переробка Зії ед-Діна Нехшебі також була написана добірною перською мовою, але, на відміну від версії ан-На'арі, вона була більш ніж удвічі коротша. Мова її, при всій своїй вишуканості, була зрозуміліша читачам. Композиція цієї переробки не була була компактнішою і чіткішою. У цій версії не було зайвих «красивостей», якими хибував твір ан-На'арі, всі віршові вставки були доречні, крім того, всі вони належали перу Нехшебі, всі мали відповідне емоційне та художнє навантаження. Ця версія швидко стала популярною, свідченням цьому є велика кількість рукописних списків, які дійшли до нас. Таджицький вчений Алімардонов підрахував, що у бібліотеках та книгозбірнях світу зберігається щонайменше 85 рукописних списків цього твору.

З часом і переробка Зії ед-Діна Нехшебі перестала задовольняти персомовну читацьку публіку в Індії, і великий реформатор Акбар I (1556-1605) звелів своєму візирові і другові Абу-ль-Фазлеві Аллямі, а це було вже через 250 років після появи твору Нехшебі, переробити цей твір. Відомо, що наказ імператора було виконано: версія Абу-ль-Фазля Аллямі з'явилася. Зараз важко щось говорити про літературні достоїнства цієї переробки, тому що перський оригінал її до нас не дійшов, зберігся лише дакканський переклад цього твору.

Потреба створення нової версії диктувалася ще однієї обставиною — йдеться про мову. Коли в Індію разом з Бабуром прийшли «моголи» (так у цій країні називали мусульман, вихідців із Середньої Азії, Ірану та Афганістану), серед них були представники різних етносів — тюрки, афганці, перси й таджики. Офіційною мовою імперії Бабура стала перська мова, і внук Бабура Акбар I закріпив це законодавчо. Мова, якою писали літератори при дворі Бабура чи Акбара I, відповідала всім нормам класичної перської мови.

З часом виявилось, що перська мова в Ірані пішла дещо іншим шляхом розвитку, аніж перська мова в Індії, Афганістані чи навіть у Середній Азії. В Індії також виникла дещо своєрідна перська мова, яка відрізнялася від класичної мови, і яка з легкої руки британських іраністів дістала назву «індійського фарсі». Зрозуміло, що для носіїв

«індійського фарсі» мова твору Нехшебі вже була важкою, цей твір могли читати лише освічені люди, які мали спеціальну підготовку. Потреба в літературній переробці версії Нехшебі тепер, як ніколи, була на часі.

Саме за правління імператора Аурангзеба або невдовзі після його смерті Мохаммед Ходавенд Кадері створив свою версію «Туті-наме», тобто «Книгу папуги». У вступі він зазначав, що легенди та розповіді Нехшебі переказав легкою і зрозумілою мовою, якою розмовляють освічені люди, якою вони пишуть листи. Отже, Кадері всі оповідки Нехшебі «переказав» літературною мовою свого часу і свого середовища, тобто тією мовою, якою користувалися літератори епохи Великих Моголів наприкінці XVII — на початку XVIII ст. — «індійським фарсі».

Версія Кадері не перевершувала й четвертої частини твору Нехшебі, тобто за обсягом вона наближалася до санскритської «Шукасапті». Стиль розповіді не був «телеграфним», але й не був таким багатослівним, як в ан-На'арі чи Нехшебі. Можливо, що уникнення надмірних описів та велеречивості було даниною літературній моді Індії — індійські прозові твори середньовіччя важко назвати багатослівними.

Є ще один момент, якого не можна обійти мовчанкою: дослідники різномовних літератур Індії та іраністи нерідко стикаються з такою проблемою — де є ота межа між перською літературою в Індії та індійською персомовною літературою?

Відомо, що після походів Махмуда Газневіда в Індію, на завойовані ним величезні території Північно-Західної Індії вслід за військом тюркського завойовника переселилося дуже багато людей з Середньої Азії, Ірану та Афганістану, які були представниками різних етносів, але всі вони були носіями персо-мусульманської культури і перської мови. Література, яка виникла в середовищі цих переселенців, зрозуміло, була перською і за мовою, і за формою, і за змістом. Навіть те покоління цих переселенців, яке вже народилося і виросло в Індії, виховувалося на іранській літературній традиції. Відомо, що багато істориків перської літератури називають таких поетів перськими поетами в Індії. До них зачисляють, наприклад, Са'ада Мас'уда Сальмана, який ніколи не був в Ірані, але є перським поетом, жодна з історій перської літератури не оминає його імені.

Зауважимо також, що є література, написана добірною перською мовою, навіть «індійським фарсі», яку жоден дослідник не назве перською. І не тому, що той чи інший автор народився вже в Індії і тут вивчив перську мову — хто від батьків, а хто й у школі. Не тому, що той чи інший літератор був мусульманином чи індусом, а тому, що

і проблематика цієї літератури, і художні засоби, до яких вдавався той чи інший літератор, і ставлення до тих чи інших проблем та колізій вже є чисто індійськими, а перською в цій літературі є лише її зовнішня оболонка — мова.

Не будемо вдаватися до аналогій — це досить небезпечно, але коли арабські поети в Іспанії писали про верблюдів, яких вони ніколи не бачили, чи оспівували життя кочівників у пустелі, то це, зрозуміло, була арабська поезія в Іспанії. Коли ж андалузські арабомовні поети почали писати вірші на іспанську тематику, до того ж розмірами, властивими не стільки арабській поезії, скільки андалузській, нерідко вживаючи іспаномовний приспів, то це вже була іспанська арабомовна поезія.

Щось подібне відбувалося і в Індії. І хоча еталоном для персомовних літераторів цієї країни були шедеври перської класичної літератури, створені в Ірані чи в Середній Азії, зауважимо, що і художні засоби, і система образів, і тематика, ідеї все, крім мови, було індійське, тож не дивно, що й літературу цю дослідники називали персомовною літературою Індії. Отже, переробки ан-На'арі, Нехшебі, Абу-ль-Фазля Аллямі, оригінал якої до нас не дійшов, і версія Кадері — все це шедеври персомовної індійської літератури. І якщо переробка Кадері є дещо більш індійська, ніж твори ан-На'арі чи Нехшебі, то тільки тому, що вона написана «індійським фарсі».

Твір Кадері, на відміну від переробок ан-На'арі та Нехшебі, є значно більш індійський за фактурою твору. І хоча прообразом його була переробка Нехшебі, про що говорить і сам автор, за стилем розповіді, за її художніми засобами, за темпом нарації, він стоїть значно ближче до «Шукасптаті», ніж до перських переробок. Впадає у вічі те, що у переробці Кадері є кілька стандартних мусульманських формул, але немає жодної цитати з Корану, ні висловів Пророка — хадісів, навіть звичайних арабських афоризмів, які так полюбає мусульманська література. Мабуть, автор це робить свідомо і, на нашу думку, тому, що далеко не всі герої твору — позитивні чи негативні — є мусульманами. Серед літературних героїв є бідні, купці, раджі, магараджі, є князі та княжичі, врешті-решт є брагmani, але каст немає. Кастове питання у творі Кадері таке ж розмите, як і в реальному житті сучасної Індії, особливо в тих регіонах, де представники нижчої касты розбагатіли і стали жити заможніше, ніж представники окремих «вищих» каст, а до багатих, якої б касты вони не були, ставлення дещо інше, ніж до бідних, навіть найшляхетнішого походження.

Немає у творі Кадері міжконфесійних конфліктів, хоча сюжет однієї розповіді й побудований на досить незвичайній події: два лицарі

легкої наживи обікрали індуїстський храм і не могли «справедливо» розділити здобич, і це при тому, що твір написано в період панування імператора Аурангзеба або невдовзі після його смерті, саме тоді, коли імперська політика цього державця докорінно відрізнялася від політики його попередників, передусім Акбара I, який проводив політику релігійної та національної толерантності. Джагангір та Шах-Джеган діяли швидше за інерцією.

Аурангзєб робив все для того, щоб звести нанівець зусилля своїх попередників: захопивши владу, він перш за все ввів для індусів подушний податок — «джізью», яким у мусульманських країнах обкладають іновірців та який в імперії Великих Моголів скасовано Акбаром I. У 1665–1669 роках Аурангзєб дав розпорядження руйнувати індуїстські храми і на їх місці, з того ж таки каменю, мурувати мечеті.

Об'єктом переслідування Аурангзеба були не тільки індуси-немусульмани, але й шиїти та афганці. До речі, афганці сповідували іслам сунітського напрямку, як і сам імператор. Прагнучи збільшити армію та кошти на її утримання, Аурангзєб збільшив і податки з однієї третини до половини врожаю. Врешті-решт в Індії почали сприймати імперію моголів як чужу і ворожу владу, яка гнітила різні народи та ображала їхні національні і релігійні почуття.

Джавагарлал Неру наголошував, що Аурангзєбові не вдалося ні відвести стрілки годинника історії назад, ні зупинити цей годинник, не вдалося знищити почуття єдності Індії, незважаючи ні на поліетнічність цього краю, ні на релігійні та кастові бар'єри, ні на його багатомовність — понад 1600 мов та діалектів. Здоровий глузд народів Індії взяв гору над амбіціями і злобою немудрого імператора. Індія не відчувала себе «світом в мініатюрі», як цю країну назвав австрійський географ Людвік Кренек, країна відчувала себе єдиним суспільством, єдиним народом.

На жаль, про автора, про час та обставини, коли цей твір було складено, відомостей небагато.

Наприклад, у творі згадано «письмовник» Гаркерена, який, як відомо, був завершений у 1630 р. В одному з оповідань йдеться про шовкову тканину, яка називається «аурангзєбі», тобто «аурангзєбівська». Усе це свідчить про те, що твір написано під час правління цього імператора або невдовзі після його смерті, але не раніше 1630 р.

Певні відомості про автора дає нам і його літературний псевдонім. Достеменно відомо, що в місті Бадаюні та його околицях діяв релігійний дервішський орден Кадеріа. Якщо літератор мав псевдонім «Кадері», тобто «кадерський», мабуть, його діяльність пов'язана з цим орденом,

він найправдоподібніше жив і творив у місті Бадаюні, де, до речі, більш ніж триста років тому жив і творив Зіа ед-Дін Нехшебі.

Твір Мохаммеда Ходавенда Кадері, як жодна інша з версій «Тутінаме», популярний не тільки на Сході, а й на Заході, причиною цього, на наш погляд, є гуманність, людяність твору. І хоча з'явився він у далекій від нас Індії наприкінці XVII — на початку XVIII століть, в дуже нелегкий для цього краю час, події твору розгортаються на величезному просторі від Візантії до Китаю — мотиви вчинків героїв твору нам надзвичайно близькі і зрозумілі.

Звичайно, симпатії автора, як і наші з вами, на боці чесних і порядних людей, які нікому не чинять зла. «Книга папуги» Мохаммеда Ходавенда Кадері — яскравий портрет загадкової, екзотичної Індії, в якій живуть хоч і дивні, але дуже схожі на нас люди. Вони переживають, сумують, закохуються і радіють, страждають, як і ми, борються з несправедливістю.

Маю надію, що, знайомлячись з героями твору, читач разом з ними помандрує степами, рівнинами, джунглями та горами Індостану, зустрічаючись то з хитрими і легковажними красунями, то зі скупими і не завжди чесними на руку купцями, то з відважними, але трохи наївними лицарями, то з вірними закоханими, то з гарними і вродою, і душею жіночками, готовими мужньо, самовіддано боронити щастя своїх дітей, а то й з цілою галереєю людей із злочинського та шахрайського середовища, які легко можуть і обікрати, і ошукати людину, але нерідко і розрадити та допомогти в скруті. Навіть в оповідках тваринного циклу вгадуються людські ситуації та людські характери. Хіба жаб'ячий цар Шапур, який закликав гадюку, щоб та розправилася з його колишніми підданими, що не хотіли такого царя, не нагадує нам президента-диктатора, який готовий винищувати власний народ заради своїх особистих амбіцій та збагачення?

У творі Кадері індуси і мусульмани є громадянами єдиного індійського суспільства. З перспективи часу нам це зрозуміло — адже спроби Аурангзеба посіяти ворожнечу між мусульманами та індусами провалилася. На жаль, те, чого не вдалося зробити цьому одіозному, жорстокому правителю, зробив британський колоніалізм, керуючись старим імперським принципом — «розділяй і владарюй!» Вже залишаючи Індію, британські колонізатори добилися того, що 1948 р. відбувся поділ Бгарату на Індію та Пакистан — країну мусульман. Індія стала третьою за кількістю тих, хто сповідує іслам, «мусульманською країною», де офіційною релігією був індуїзм, але і мусульмани, і християни, і ті, хто сповідує інші релігії, мають однакові права. В Індії

ніхто не переслідував мусульман, не дискримінував їх, не ображав їхніх національних та релігійних почуттів, мусульмани почували себе рівноправними громадянами цієї республіки. Досі мусульманські мечеті та святилища функціонують, а індуси навіть пишаються цими пам'ятками історії та архітектури.

Сумні і трагічні події, які відбулися 11 вересня 2001 р. у США, викликали в цілому світі розмови та дискусії про «війну цивілізацій» та агресивність ісламу. В Індії у період правління Аурангзеба, який хотів зіштовхнути індусів і мусульман, його спроби зазнали краху. Здоровий глузд суспільства взяв гору над емоціями, над злобою і амбіціями імператора, чого, на жаль, не можна сказати про теперішні стосунки між Індією та Пакистаном. І ми, європейці, можемо лише дивуватися, спостерігаючи за тим, як індуїстський уряд Індії переживає, щоб пакистанські бомбардувальники не знищили мусульманську святиню — усипальницю Тадж-Магал. Чому? Мабуть, тому, що тут зіткнулися не цивілізації індуська та мусульманська, адже в Індії вони чудово уживаються, а політичні та економічні інтереси двох супердержав Середнього Сходу, які до того ж підігріті емоціями та амбіціями політиканів обох країн.

Твір Мохаммеда Ходавенда Кадері у нас, європейців, викликає лише симпатію, бо загальнолюдські цінності сприймаються як національні духовні цінності того чи іншого народу. Світ Мохаммеда Ходавенда Кадері дуже складний, багатогранний, різнобарвний і водночас надзвичайно близький нам, і ми, шановний читачу, зможемо пізнати когось чи навіть себе у котромусь із героїв Кадері. Сміливо вирушаймо в дорогу по сторінках «Книги папуги»! Ласкаво просимо в казкову і водночас реальну Індію!

Ярема Полотнюк

КНИГА ПАПУГИ

В ім'я Аллаха всемилостивого й всемилосердного!¹

Віддавши шану й хвалу Творцеві неба і землі, пояснимо, чому виникла ця книжка. А виникла вона тому, що оповідки, перекази та легенди вельмишановного Нехшебі (хай Аллах змилується над його душею), які він записав у своїй «Книзі папуги», були викладені дуже важкими для розуміння, пишномовними маловживаними словами та виразами. І ось Мохаммед Ходавенд Кадері (хай Аллах посприє йому у всіх справах) надумав зробити ці оповідки доступними для розуміння всіх людей; для цього він переписав їх зрозумілими словами, які тепер вживають у листуванні та повсякденній мові освічені добропорядні люди. Ось одна з цих історій.

Колись давно жив можновладець на ім'я Ахмед-султан. Грошей, золота і всякого добра у нього було без ліку. Він мав тисячі слуг і силу-силенну вояків. Сто тисяч коней, тисяча п'ятсот слонів та дев'ятсот навантажених коштовностями верблюдів постійно стояло біля дверей його дому. А от сина-нащадка в нього не було. Ахмед-султан обійшов усіх святих пустельників у своєму царстві, день і ніч молив Бога, щоб той дав йому сина. Творець неба і землі таки подарував йому чудового сонцеликого, місячечолого синка. На radoцax Ахмед-султан розцвів, як троянда, і роздав біднякам, дєрвішам та факірам кілька тисяч рупій та гунів² і цілих три місяці запрошував і пригощав вельмож, візирів та вчених людей з усього свого царства, даруючи їм дорогий одяг...

¹ Мусульманська формула, яку повинен сказати по-арабськи кожен мусульманин, починаючи якусь справу. Усі книги, написані мусульманами, починаються цією фразою.

² Рупії та гуни — срібні та золоті індійські монети.

Коли ж царевичеві сповнилося сім років, цар віддав сина знаючому і тямущому наставникові. За короткий час царевич прочитав «Амадан-наме»¹, «Інша» Геркерена², «Гюлістан» та «Бустан»³, «Джамі ель-каванін»⁴, «Інша» Абу-ль-Фазля⁵ та Юсуфі⁶, «Рука'ат-е» Джамі⁷, а також вивчив різні книги з арабських та перських наук⁸, які змальовують церемоніал на падишахських прийомах, а також навчають можновладних володарів, як слід бесідувати та поводитися. Коли навчання царевича було закінчене, володар та придворні похвалили його, а цар дав синові ім'я Меймун, що означає «Щасливий», одружив його з однією місяцетілою дівчиною, що мала обличчя, мов сонце, і називалася Ходжесте, тобто «Щаслива».

Між Меймуном і Ходжесте виникло таке велике кохання й приязнь, що вони кожен день проводили разом у веселоцях та радоцях, не розлучаючись ні на мить — разом їли і разом спали.

---

¹ Посібник невідомого автора парадигм перських дієслів з перекладом на урду.

² Письмовник, написаний у 1630 р. Геркереном для початківців.

³ Збірники оповідок розважально-дидактичного характеру, написані перським поетом Сааді «Бустан» («Плодовий сад»), написаний 1257 р. віршами, та «Гюлістан» («Трояндовий сад»), написаний прозою з віршованими фрагментами в 1238 р.

⁴ Дослівно «Збірник правил».

⁵ Письмовник, складений першим візиром імператора Акбара Абу-ль-Фазлем Аллямі (1551–1602).

⁶ Письмовник, складений секретарем імператора Насер ед-Діна Гумаюна, медиком і філологом Юсуфом ібн Мохаммедом Гераві (помер 1543 р.). Містить у собі зразки листів трьох категорій: до високопоставлених осіб, до рівних собі і нижчих по службовій чи соціальній ієрархії.

⁷ Зразки приватних ділових та офіційних листів, складених персько-таджицьким поетом Абдурахманом Джамі (1414–1492).

⁸ Літератор X ст. ан-Недім вважає арабськими науками граматику, поезику та генеалогію, згодом до цих наук причислили мусульманське богослов'я та юриспруденцію. Інші науки вважалися грецькими, індійськими або перськими. Описана «наука» показує той мінімальний комплекс знань, який повинна була мати освічена людина, яка хотіла зробити кар'єру при дворі. Дуже часто гарний почерк, вміння правильно говорити по-перськи і но-арабськи заміняли реальні знання.

Одного дня Меймун, сівши в паланкін, подався на ринок. Там стояв чоловік, тримаючи клітку з папугою.

— Скажи, чоловіче, — запитав його Меймун, — скільки ти хочеш за свого папугу?

— Ціна папуги, — відповів чоловік, — тисяча гунів.

— Той, хто за жменьку пір'я та один сніданок для kota дасть стільки золота, буде хіба божевільним або дурнем! — вигукнув царевич.

Ще не встиг відповісти йому продавець папуги, як птах подумав собі: «Якщо цей ясновельможний царевич мене не купить, то ганьба мені буде і я жалітиму про це до кінця віку, бо товаришування і дружба з вельможними й мудрими людьми додає нам розуму і навчає кмітливості». Подумавши так, птах і собі подав голос:

— Гей, вродливий юначе, о можновладцю і пане витонченості! Хоч я й здаюся тобі жменькою пір'я, але розумом і тямучістю я злітаю вище небес. Слухаючи мої красномовні розповіді, люди дивуються, переконуючись, що в мені, нікчемному, закладений талант знати минулі та майбутні події. Завтрашні події і справи я знаю вже сьогодні, між іншим і те, що з дня на день сюди має прибути караван купців з Кабула, щоб купити у цьому місті індійської лаванди. Ось ти скупи зараз усю лаванду, що є в місті, а коли прийде той караван, зможеш вигідно її продати.

Меймун зрозумів, що зможе заробити купу грошей, похвалив папугу за пораду, дав тому чоловікові тисячу гунів і приніс птаха додому. Потім царевич звелів привезти до нього в палац усю лаванду, яка була в місті, і запитав купців, скільки вони за неї хочуть. Купці відповіли, що вартість тієї лаванди десять тисяч гунів. Не минуло й години, як Меймун узяв із своєї скарбниці десять тисяч, розплатився з купцями і звелів скласти куплену лаванду на терасі.

На третій день, як і говорив папуга, приїхали з караваном кабульські купці і попросили місцевих купців продати їм лаванди. Та ба! Всю її скупив Меймун. Довелося приїжджим

купцям звернутися до царевича... Купивши в нього індійську лаванду за п'ятдесят тисяч гунів, вони подалися назад у Кабул. Меймун дуже радів і тішився, що послухав поради папуги, і на radoщах купив йому папугу-самицю, яка називалася Шарік, вважаючи, що вона усуватиме з його серця тугу самотності, як про це говорять мудреці:

Кожен із рівним собі справу має.
Сокіл тільки з соколом літає¹.

Даючи папузі в подруги Шарік, Меймун хотів, щоб птахи були щасливі й веселі.

Одного разу Меймун сказав Ходжесте:

— Я хочу об'їхати все царство, мандруючи морями і суходолом. Під час моєї відсутності нічого не роби, не порадившись з папугою та з Шарік, не спитавши їхнього дозволу!

Сказавши ці слова, царевич вирушив у мандри, залишивши молоду дружину дома. Спочатку Ходжесте дуже потерпала від розлуки з коханим, уночі не спала, вдень не їла. Але ось одного разу, коли минуло шість місяців після від'їзду царевича, Ходжесте вмилася, причепурилася і вийшла на дах будинку, щоб подивитись крізь решітку на вулицю. А на той час до міста примандрував княжич. І він саме їхав тією вулицею.

Побачивши сонцесяйну молоду жінку, княжич мало не знепритомнів від кохання, та й Ходжесте, глянувши на вродливого княжича, зніяковіла й збентежилася. Опам'ятавшись, княжич відразу таємно послав до Ходжесте одну спритну й хитру жіночку з такою вісткою: «Якщо твоя ласка, прийди до мене хоча б опівночі, за це я подарую тобі перстень, що коштує сотні тисяч гунів».

Спочатку Ходжесте не погодилася, але жіночка так її умовляла, так спокушала, що зрештою вона не встояла і погодилась, пославши таку відповідь: «День розриває завісу таємниць, а ніч міцно склепляє її. Після півночі я прийду до княжича».

---

¹ Цей двовірш перського поета Ільєса ібн Юсуфа Нізамі (1141-1209) з Гянджі (тепер м. Кіровабад в Азербайджані) став перською приказкою

Коли настав вечір, вона одягнула гарні й дорогі одежі, прийшла до Шарік і, сівши перед нею в крісло, довго роздумувала над болем свого серця.

«Я жінка, і Шарік жінка,— міркувала Ходжесте,— а тому, звичайно, вона вислухає мої слова, зрозуміє мене і дозволить піти до княжича».

Отак зміркувавши, молода жінка розповіла все Шарік, але та почала сварити і ляяти Ходжесте:

— Не смій такого робити! Серед людей такі вчинки вважаються ганебними і вкривають жінку неславою!

Та потяг до княжича забив Ходжесте усі памороки. Почувши слова Шарік, вона страшенно розлютилася, витягнула бідолашну папугу через віконечко в клітці і, схопивши за ноги, так ударила нею об землю, що з неї вилетіла душа, і вона здохла. Потім, усе ще палаючи гнівом, Ходжесте підійшла до папуги і розповіла йому про своє бажання піти до княжича. Папуга був розумний і кмітливий, тож він подумав собі: «Якщо я так само, як Шарік, буду забороняти їй чи перешкоджати, то я теж загину, тут треба вдатися до хитроців».

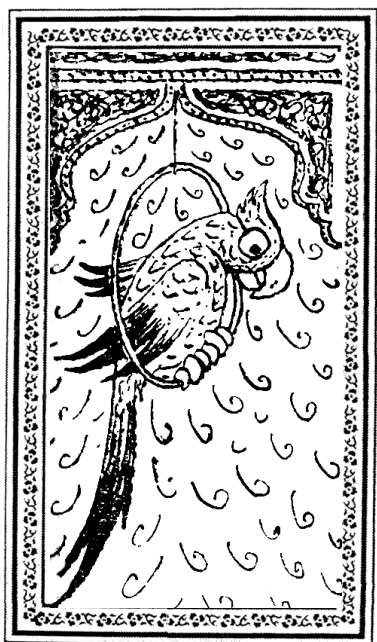
Поміркувавши хвилину, він сказав Ходжесте:

— Бачиш, Шарік була жінка, а більшість жінок істоти нетямущі, і розумним людям слід знати, що жінкам не звіряють ніяких таємниць. Але не думай про те, що сталося, і не муч себе сумнівами. Доки моя душа лишається в моєму тілі, я докладатиму всіх зусиль, щоб здійснити твої бажання і з'єднати тебе з предметом твоїх мрій! Якщо б, не дай боже, твоя таємниця стала відомою людям і про неї довідався твій чоловік, то я подібно до папуги Мірзи Фаррох-бека помирю тебе з твоїм чоловіком...

Ходжесте зацікавилась і сказала:

— Я буду тобі дуже вдячна, якщо ти розповіси з усіма подробицями, що то за історія була з тим Фаррох-беком!

**ПРО ПАПУТУ МІРЗИ ФАРРОХ-БЕКА,
ЯКУ МЕЙМУНІВ ПАПУГА РОЗПОВІДАЄ
ХОДЖЕСТЕ-БАНУ**

Вякомусь царстві, — почав папуга, — жив собі один купець, що називався Мірза Фаррох-бек. А дома він мав одного кмітливо-го й тямущого папугу. І ось сталося так, що тому купцеві потрібно було податися в мандри. Все своє майно, весь дім і все, що було в домі, навіть дружину, купець залишив на опіку папуги та подався мандрувати в своїх торгових справах по всьому царству. Тимчасом десь через місяць його жінка закохалася в сина одного могола¹, зблизилася з ним і щоночі приводила коханця до себе в айван², там вони лягали на ложе і бавились аж до ранку. Папуга бачив це все

і чув розмови коханців, але наче осліп і оглух.

Через півтора року купець повернувся додому і почав питатися папугу, що діялося дома. Птах розповів купцеві всі домашні новини, але про любовні походеньки його дружини промовчав, щоб чоловік не вигнав її з дому. Однак той купець

¹ Могол, або мугул — так в Середньовічній Індії називали представників різних тюрко-монгольських народів, які прийшли в складі армій мусульманських завойовників із Туркестану.

² Крита тераса перед будинком.

тижнів через два таки довідався від сторонніх людей про те, що вона гуляла з моголовим сином і був дуже здивований, бо ж мудреці не дарма кажуть: «Ні мускусу, ні кохання затаїти не можна», Фаррох-бек розгнівався на свою дружину і побив її.

— Це мабуть клятий папуга розповів чоловікові про мої діла, — подумала собі жінка і затаїла на нього злість.

Якось уночі, вибравши зручну хвилину, жінка спіймала папугу, вискубла з нього все пір'я, викинула птаха з будинку, а тоді підняла страшний гвалт, кричачи служницям, що були в будинку:

— Кіт схопив папугу!

Жінка вважала, що папуга здох, розбившись на смерть. Однак у птахові залишилося трохи душі і, хоч упавши згори, він справді побився, але десь за годину оклигав. Недалеко від будинку купця було кладовище і, прийшовши до тями та зібравши рештки сили, папуга пострибав туди і сховався в якомусь склепі. Удень він сидів у своїй схованці, а вночі виходив шукати поживи. На тому кладовищі зупинялися на ніч подорожні й вечеряли¹. Тож там завжди було багато недоїдків. Через деякий час пір'я папуги відросло, і він міг пурхати між могилами, покльовуючи зернята та насіння.

Зранку після того, як жінка викинула папугу з вікна, його господар Мірза Фаррох-бек піднявся з ліжка, підійшов до клітки і побачив, що птаха там немає. Він так розхвилювався і розгнівався, що зірвав свій тюрбан з голови, кинув ним об землю і навіть перестав їсти і пити з горя. Виправданням дружини він не повірив і вигнав її з дому.

Через деякий час зганьблена жінка приблукала на кладовище і сиділа там голодна цілісінький день. Коли настала ніч, папуга озвався до неї зі склепу:

— Зголи своє волосся на голові і на тілі та побудь сорок днів без їжі на цьому кладовищі, щоб я простив тобі гріх, який ти вчинила, і тоді я помирю тебе з твоїм чоловіком!

---

¹ Подорожні, які не встигали ввійти в місто до заходу сонця, були змушені ночувати поза мурами на кладовищі.

Почувши такі слова, жінка поголила собі все волосся на голові й на тілі і сорок днів та ночей сиділа, постуючи, на кладовищі.

А на сорок перший день папуга з'явився перед нею і сказав: — Гей, жінко! Ти мені, невинному, який не вчинив тобі зла, вискубала все пір'я і важко мене скривдила. Але нічого! Ти вчинила те, що мені судилося долею. Я на тебе не серджуся, бо я їв твій хліб-сіль, ти моя господиня і я хочу вчинити тобі добро. Ті слова, які ти тоді чула з могили, говорив я. Але ж я обіцяв, що з'єднаю тебе з чоловіком, і ти будь певна, що я ніколи не скажу про тебе поганого слова, бо не бажаю тобі зла, а тому й не розповів про твій гріх твоєму чоловікові, бо знаю і пам'ятаю, що їв твій хліб-сіль! А тепер я полечу в дім твого чоловіка і помирю вас.

Сказавши це, папуга полетів до себе додому, привітався з ходжею¹ і побажав йому всяких благ та довгого життя. Купець здивувався й запитав:

— Хто ти є і хто твій хазяїн? Звідкіля ти прилетів?

— Я твій папуга,— сказав птах. — Той самий, якого кіт витягнув з твоєї клітки і сховав у клітці свого живота.

— А як же ти ожив?! — ще дужче здивувався купець.

— Ти ж через це вигнав з дому свою дружину, — зітхнув папуга, — і нещасна з відчаю пішла на кладовище і сорок днів там постилася й розпачливо ридала. І Всевишній зглянувся над долею твоєї бідолашної дружини і, давши мені душу вдруге, наказав: «Лети, папуго, до чоловіка тієї бідолашної жінки, помири його з нею, а щоб він повірив тобі, сам будь доказом правдивості моїх слів!»

Зачувши це, господар папуги вискочив з будинку, осідлав коня і помчав на кладовище до своєї дружини.

— О моя кохана,— крикнув він жінці,— які муки і страждання причинив я тобі, невинній! Вибач і прости мене великодушно!

---

¹ Титул, який у XVII ст. в мусульманській Індії носили великі купці та представники вищого духовництва.

Потім він забрав дружину з кладовища, ввів її в свій дім, і з того часу вони жили в мирі і повній злагоді, були дуже задоволені і щасливі. Закінчивши оповідь про папугу купця, Меймунів папуга сказав:

— О Ходжесте-бану, дивись, уже світає! Уставай і мерщій іди до княжича, щоб ніхто не сказав, що ти не виконуєш своїх обіцянок! Ну, а якщо б, не дай боже, про це почув твій чоловік, то я, так само, як папуга купця, завжди готовий відновити між вами мир і злагоду!

Ходжесте дуже втішилася і зраділа цим словам і хотіла була йти на побачення, але надворі вже заяснів ранок, і їй довелося відкласти побачення. А що вона цілу ніч не спала й дуже стомилася, то зразу ж лягла на своє золоте ложе і заснула.

